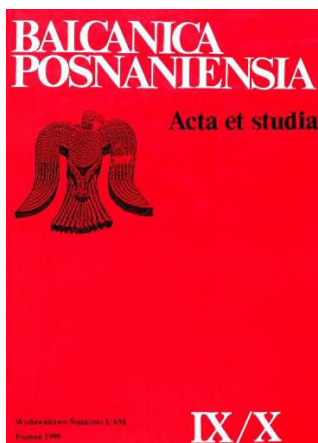

Swoboda Wincenty, *Informacje „Descriptio Europae Orientalis” na tle innych przekazów średniowiecznych o Albańczykach*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1999, t. 9–10, s. 93–104.

<https://doi.org/10.14746/bp.1999.9-10.8>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54623>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama SMickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

INFORMACJE „DESCRIPTIO EUROPÆ ORIENTALIS” NA TLE INNYCH PRZEKAZÓW ŚREDNIOWIECZNYCH O ALBAŃCZYKACH

WINCENTY SWOBODA

ABSTRACT. Swoboda Wincenty, *Informacje „Descriptio Europæ Orientalis” na tle innych przekazów średniowiecznych o Albańczykach* („Descriptio Europæ Orientalis” against the Background of Other Medieval Documents about Albanians). Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, IX/X, Poznań 1999, Adam Mickiewicz University Press, pp. 93-104. ISBN 83-232-0867-0. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Wincenty Swoboda, Polska Akademia Nauk. Oddział w Poznaniu (Polish Academy of Sciences), ul. Zwierzyniecka 20, 60-814 Poznań, Polska-Poland.

Albańczycy najpóźniej ze wszystkich etnosów bałkańskich, poza oczywiście Turkami osmańskimi, pojawili się w źródłach historycznych. Od około połowy XI w. jednak liczba wzmianek źródłowych o nich systematycznie się powiększa. Najpierw wszystkie ich działania i występowanie mają tylko związek z regionem dzisiejszej Albanii, położonym na wschód od dzisiejszego Dürres między rzekami Mati, Shkumbi i Drin Czarny. Taki stan trwa mniej więcej do połowy XIII w. Dopiero od Georgiosa Pachymera w przekazach bizantyjskich, a potem także innych, zaczynają pojawiać się pierwsze informacje o diasporze albańskiej, będącej niewątpliwie rezultatem ekspansji terytorialnej Albańczyków¹. U Pachymera występują oni nb. po raz pierwszy wyłącznie pod archaizującą, zgodną z trwającą od XII w. modą bizantyjską, nazwą Ilirów, co wpłynęło w czasach nowszych na treść niektórych poglą-

¹ Por. G. Stadtmüller, *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*, Wiesbaden 1966², szczególnie s. 124 i n.; H. und H. Buschhausen, *Die Marienkirche von Apollonia in Albanien. Byzantiner, Normannen und Serben im Kampf um die Via Egnatia*, Wien 1976, s. 33 i n.; A. Ducellier, *La façade maritime de l'Albanie au Moyen Age. Durazzo et Valone du XIe au XVe siècle*, Thessaloniki 1981, szczególnie s. 17 i n.; tenże, *L'Albanie entre Byzance et Venise (X^e-XVe siècles). Collected Studies*, London 1987; I. Božić, *Albanija i Arbanasi u XIII, XIV i XV veku*, Glas SANU, Odeljenje istorijskih nauka, Knj. 3, Beograd 1983, s. 11 i n.; Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, t. VI, Beograd 1986, s. 15 i n.; J. Hauziński – J. Leśny, *Historia Albanii*, Wrocław 1992, s. 67 i n.

dów na ich etnogenezę². Dowiadujemy się zatem, iż Albańczycy zasiedlają nie tylko wspomniany wyżej obszar, lecz znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie Dürres i przenikają do niego. Trafiają również do Tesalii, może rzeczywiście już na podstawie porozumienia z 1268 r. między cesarzem bizantyjskim Michałem VIII Paleologiem a despotesem epińskim Michałem II Angelosem, zawierającego m.in. projekt osiedlania ich tam w celu obrony granicy bizantyjskiej z łacińskim księstwem Aten³. W końcu XIII w. widzimy Albańczyków w Macedonii koło Prizrena, w południowej Serbii oraz w pobliżu Dubrownika. W dokumentach dubrownickich w 1285 r. potwierdzony jest również po raz pierwszy termin „język albański” (*lingua albanese-sca*)⁴. Umowa zawarta w 1272 r. przez Karola d’Anjou, młodszego brata króla francuskiego Ludwika IX, z licznymi baronami i comesami albańskimi akceptującymi jego panowanie w „regnum Albaniae” utworzonym na ziemiach albańskich przez Manfreda Hohenstaufa⁵, świadczy wyraźnie o postępie procesów społeczno-politycznych na tym obszarze. Wreszcie słychać jeszcze o prowadzonych z rozmaitym powodzeniem walkach Albańczyków jako poddanych andegawieńskich z despotatem Epiru, odnowionym cesarstwem bizantyńskim i z Serbami⁶. Wszystkie te przekazy, aczkolwiek cenne, bo potwierdzające aktywność etnosu albańskiego i umożliwiające łączenie jej z określonym terytorium, nie zawierają żadnych danych o jego charakterze. Tę lukę zapelnia dopiero jako pierwszy przekaz o Albańczykach anonimowego źródła ogłoszonego przez O. Górkę pod nazwą *Descriptio Europae Orientalis*⁷. Za-

² Por. V. Popović, *Albanija u kasnoj antici*, w: *Iliri i Albanci*, pod red. M. Garašanina, Beograd 1988, szczególnie s. 226 i n.

³ Por. B. Ferjančić, *Albanci u vizantijskim izvorima*, w: *Iliri i Albanci*, pod red. M. Garašanina, Beograd 1988, s. 295.

⁴ I. Božić, *Albanija*, s. 18-19; por. też M. Šufflay, *Srbi a Arbanasi. Njihova simbioza u srednjem vijeku*, Beograd 1925, s. 23.

⁵ H. und H. Buschhausen, *Die Marienkirche*, s. 34 oraz P. Soustal – J. Koder, *Nikopolis und Kephallenia*, Wien 1981 (Tabula Imperii Byzantini, III), s. 65 i n.

⁶ Por. tamże, s. 65 i n. oraz J. Hauziński-J. Leśny, *Historia*, s. 73-74.

⁷ Anonymi *Descriptio Europae Orientalis*. Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCCVIII exarata. edidit, praefatione et adnotationibus instruxit dr Olgierd Górka, Cracoviae 1916, s. 25-29. O tym źródle por. Repertorium fontium historiae Medii Aevi, t. IV, Roma 1976, s. 172 i Lexikon des Mittelalters, t. III, s.v., a ponadto D. Dečev, *Edno srednovekovno opisanje na bŕlgarskite zemi*, Godišnik na Sofijskija Universitet, Ist.-filos. fakultet, XIX, 1923, kn. 4, s. 1-42; V. Čorović, *Anonymi Descriptio Europae Orientalis...* (Kritički prikaz), Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, IV, 1923, knj. 3-4, s. 236-238; tenże, *Jedan nov izvor za srpsku historiju iz početka XIV veka*, tamże, V, 1924, knj. 1-2, s. 67-74; J. Deér, *Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis*, Mitteilungen des österreichischen Institut für Geschichtsforschung, XLV, 1931, s. 1-22; G. Praga, *Una „Descriptio Europae Orientalis“ de 1308 e le caratteristiche delle fonti per la storia delle crociate del secolo XIV*, Archivio storico per la Dalmazia, XV, 1933, s. 293-306; G. Popa-Lisseanu, *Descrierea Europei orientale de Geograful anonim*, Bucuresti 1934; E. Naumov, *Slavjanske strany v zapadnoevropejskoj publicistike XIV v.*, w: *Slavjane i zapad*, Moskva 1975, s. 215-226; J. Belčovski, *Opis na istočna Evropa ot 1308 godina*, w: *Spomenici za srednovekovnata i ponovata istorija na Makedonija*, II, 1977, s. 445-489. Prace Dečeva, Popy-Lisseanu i Belčovskiego zawierają przedruki tekstu *Descriptio* wg edycji Górki w towarzystwie przekładów na języki bułgarski.

nim przystąpimy do rozbioru krytycznego jego treści, kilka słów poświęcimy całemu *Descriptio*.

Zostało ono odkryte przez Górkę w 1913 r. w Bibliothéque Nationale w Paryżu. Wkrótce okazało się, że istnieje kilka zachowanych rękopisów *Descriptio*⁸. Za najbliższy zaginionemu autografowi odkrywca i wydawca uznał pochodzącą z XIV w. kopię oznaczoną jako A, która jako pierwsza wpadła mu w ręce. Pozostałe egzemplarze, choć również powstały w XIV w., Górka uważa za filiacyjnie usytuowane znacznie dalej od redakcji oryginalnej. Do opinii tej nie da się wprowadzić żadnej korektury bez oglądu wszystkich zachowanych rękopisów, co w danym momencie nie było możliwe. Dodajmy, że tych rękopisów może być zresztą więcej, gdyż te znane zapisane są w katalogach bibliotecznych, gdzie je odkryto pod różnymi i zupełnie innymi tytułami⁹. W żadnym egzemplarzu nie ma wzmianki o autorze *Descriptio*. Ów anonim miałby zdaniem Górki być francuskim dominikaninem uczestniczącym w misjach katolickich na Bałkanach, a także człowiekiem na tamte czasy dobrze wykształconym. O tym ostatnim walorze anonima świadczyć mają „uczone” cytaty w *Descriptio*. Jednak weryfikacja tychże cytatów przemawia raczej za średnią znajomością przez anonima powszechnie dostępnej literatury. Zdumienie zaś budzi zakres korzystania przez niego z Pisma Świętego ograniczający się wyłącznie do *Listów Apostolskich* i *Apokalipsy*, odbiegający wyraźnie od ówczesnej praktyki. Zgodzimy się natomiast z Górką całkowicie, że anonimowy autor *Descriptio* był nadzwyczaj dobrze poinformowany o różnych współczesnych wydarzeniach. Najlepszym świadectwem tego jest zapis faktu zupełnie marginalnego dla ówczesnej Europy, obciążenia od siedmiu lat cesarstwa bizantyjskiego trybutem na rzecz Turków w Azji Mniejszej¹⁰. Tego samego dowodzą zresztą wiadomości uznane przez Górkę ponadto za przesadzające sprawę powstania *Descriptio* w pierwszych miesiącach 1308 r. Przytoczymy tu najbardziej ważne z nich: 1) odnotowanie rokowań francu-

rumuński i macedoński. Zdaniem cytowanego tu J. Deéra, s. 1 – wydanie Górki już w momencie ukazania się było przestarzałe. Może zatem, choć nie jesteśmy do końca przekonani o słuszności tej opinii, należałoby przy okazji sporządzania tłumaczenia polskiego, którego brak, pomyśleć o rewizji edycji Górki.

⁸ Wg Górki, *Descriptio*, s. I-III jest pięć zachowanych rękopisów. Wydawca oznaczył je siglami A-E. Dwa były wówczas przechowywane w Paryżu, jeden w Poitiers, jeden w Lejdzie oraz jeden w Berlinie. Dane te tylko częściowo zostały zweryfikowane – por. Repertorium, t. IV, s. 172.

⁹ Jest to bardzo hystre spostrzeżenie J. Deéra, *Ungarn*, s. 1-2.

¹⁰ Górka, *Descriptio*, s. VII przyjmuje, że chodzi o bitwę pod Bapheus i Osmanów, którzy odnieśli tu pierwsze swoje spektakularne zwycięstwo nad Bizancjum. Wg niego jest to także argument za 1308 r., jako datą powstania *Descriptio*. Jednak z inskryminowanego przekazu wcale nie wynika, że trybut pobierali oni. Ponadto po weryfikacji przekazu Georgiosa Pachymera. IV, 20 przyjmuje się obecnie datację bitwy po Bapheus na 27.07.1302 r., czyli późniejszą o rok i miesiąc – por. E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht. Die Osmanen*, Weimar 1983, s. 102; A. Failler, *Les émirs turcs à la conquête de l'Anatolie au début du 14e siècle*, *Revue des études byzantines*, LII, 1994, szczególnie s. 77, z którego wywodów wynika też, iż nie Osmanowie byli wtedy dla Bizancjum najgroźniejsi. Natomiast jeszcze stosunkowo niedawno obowiązywała datacja bitwy na 27.06.1301 r., którą za współczesnymi sobie autorytetami przywołuje O. Górka – por. jeszcze H. Inaldjik, *Osmansko carstvo. Klasično doba 1300-1600*, Beograd 1974, s. 11.

sko-serbskich między Uroszem II Milutinem a Karolem de Valois, młodszym bratem króla francuskiego Filipa IV Pięknego, zakończonych traktatem z 27. 03. 1308 r.; 2) informacja, iż wymieniony władca serbski panuje od 26 lat, co dokładnie odpowiada chronologii zmiany na tronie serbskim w 1282 r.; 3) twierdzenie, iż Karol de Valois władał wówczas wybrzeżem Morza Egejskiego – zgadza się to, jak słusznie wskazał Górka z uznaniem Karola przez Kompanię Katalońską za swego suzerena i oblężeniem przez nią Tesalonik; wreszcie 4) w rozdziale o Czechach wzmianka o planach jeszcze żyjącego Albrechta I Habsburga, podczas gdy zmarł on 01 V 1308 r. Przyznajemy, że przyjęta przez Górkę chronologia zredagowania *Descriptio* nie budzi w zasadzie naszych zastrzeżeń. Jednak powstanie tego źródła nie może chyba być wcześniejsze niż w drugim kwartale 1308 r. Świadczy o tym brak odnotowania śmierci Albrechta I Habsburga oraz ratyfikacji wymienionego traktatu francusko-serbskiego przez Urosza II Milutina, która miała miejsce 27 VII 1308 r.¹¹ Pierwszy fakt zapewne nie dobiegł lotem strzały do miejsca pobytu anonima, gdziekolwiek ono było. Drugi stanowi naszym zdaniem absolutnie nie przekraczalny terminus ante quem powstania *Descriptio*. W rezultacie narzuca się nieodparcie wniosek, iż zostało ono zredagowane najwcześniej między 27 III a 1 V 1308 r.

Warto następnie podnieść metodę zbierania informacji przez anonima. Jest to czasem więc doświadczenie informatora lub może osobiste. Na takim źródle prawdopodobnie wyłącznie opiera się opis Polski, który zawiera dobrą – choć nie pozbawioną drobnych nieścisłości – charakterystykę kraju, wiary jego mieszkańców i ustroju (podział na sześć księstw, odnowienie królestwa, panowanie czeskie i uzależnienie od papieżstwa)¹². W odniesieniu do Węgier obok informacji własnych – Górka uważa, że anonim odwiedził ten kraj – nie ulega wątpliwości wykorzystanie też źródeł pisanych. Udało się wykazać, że anonim w każdym razie rozporządzał dziełem Anonimowego notariusza króla Beli, *Kroniką Budzińską*, a także np. dekretem króla Andrzeja III z 1291 r. Dopiero na takich podstawach, dowodnie świadczących o planowym zbieraniu materiałów, opisane zostały węgierskie stosunki etniczne, polityczne i kościelne¹³. Nic dziwnego zatem, że we współczesnej historiografii *Descriptio* ocenia się zazwyczaj bardzo wysoko¹⁴. Problem źródeł *Descriptio* na-

¹¹ O rokowaniach, traktacie serbsko-francuskim i jego ratyfikacji por. V. Mošin, *Dogovorot na kral Uroš II Milutin sa Karlo Valoa od 1308 godina za podelbata na vizantiska Makedonija*, w: *Spomenici za srednevekovnata i ponovata istorija na Makedonija*, II, 1977, s. 417-443; z kolei o stosunkach Kompanii Katalońskiej z Karolem de Valois por. G. Ostrogorski, *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 1967, s. 389-390; o Albrechcie I Habsburgu – *Lexikon des Mittelalters*, t. I, s.v.; wreszcie o stosunkach dynastycznych w Serbii w końcu XIII w. – V. Čorović, *Podela vlasti izmedju kraljeva Dragutina i Milutina 1282-1284 godine*, Glas SANU, CXXXVI, 1929, s. 5-12; M. Dinić, *Odnos izmedju kralja Milutina i Dragutina*, Zbornik radova Vizantološkog Instituta SANU, III, 1955, s. 49-82 oraz *Istorija srpskog naroda*, t. I, Beograd 1981, wg indeksu.

¹² A. F. Grabski, *Polska w opiniach Europy zachodniej XIV-XV w.*, Warszawa 1968, szczególnie s. 16 i 58.

¹³ J. Deér, *Ungarn*, passim.

¹⁴ A. Ducellier, *La façade*, s. XXXV, 330-331, 440, przyp. 40-45.

szym zdaniem powinien wszakże być zweryfikowany. Zdaniem Górki anonim poza Węgrami był jeszcze w południowej Dalmacji. Natomiast najlepsza zdaniem tegoż badacza jest relacja *Descriptio* o Konstantynopolu i jego okolicach, podczas gdy np. dane o Albańczykach, interesujące nas w danym momencie najbardziej, nie robią wrażenia uzyskanych z autopsji. W tym kontekście trzeba ustosunkować się też do wysuniętej przed laty hipotezy C. Kohlera identyfikującej naszego anonima z Wilhelmem (Guillelmus) Adamem, dominikaninem, misjonarzem i podróżnikiem, który w 1325 r. został arcybiskupem Antibari w dzisiejszej Czarnogórze i przebywał tam do 1329 r. C. Kohler wykazał mianowicie, że Wilhelm był autorem napisanego w 1332 r., czyli kilkanaście lat później od *Descriptio* dziełka pt. *Directorium et passagium faciendum... ad Terram Sanctam*. Oba te utwory łączą bowiem zbieżności tekstualne¹⁵. Górka wobec tego pomysłu pozostał sceptyczny, aczkolwiek zależności te również zauważył. Nam nie wydają się one tak istotne, aby mogły same rozstrzygnąć tożsamość autora *Descriptio* w sposób proponowany przez Kohlera. Wszak możliwa jest recepcja informacji do *Directorium*, nie oznaczająca automatycznie identyczności autorstwa. Z drugiej strony np. udowodniona przez Kohlera obecność Wilhelma Adama w latach 1307-1314 w Konstantynopolu i jego podróże w tym czasie po cesarstwie bizantyjskim¹⁶, bardzo wymownie kojarzą się z wyżej przytoczoną opinią Górki o opisie tego miasta i jego okolic w *Descriptio*. Wynika z tego logicznie wniosek, że sprawa tożsamości naszego anonima z Wilhelmem Adamem pozostaje otwarta.

Ostatnią wreszcie sprawą, która nas tu zajmuje w kontekście całego *Descriptio*, są okoliczności i cel jego powstania. W literaturze naukowej zdecydowanie dominuje przekonanie, iż dziełko to było swoistym vademecum przygotowanym na użytek Karola de Valois w związku z jego planami wskrzeszenia Cesarstwa Łacińskiego w Konstantynopolu. Zawiera zaś rozpoznanie sytuacji na Bałkanach i w krajach, które wchodziły w rachubę jako ewentualnie uczestniczące w krucjacie przeciwko Bizancjum¹⁷. Przekonanie

¹⁵ Por. wydanie krytyczne *Directorium* na podstawie czterech rękopisów i przekładu francuskiego Jeana Mielota z 1445 r. – C. Kohler, *Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens*, II, Paris 1906, s. 365-517, zob. szczególnie s. 459, przyp. 12. Górka, *Descriptio*, s. XVI; J. Belčovski, *Opis*, s. 458-459. Ciekawe, iż o *Directorium* pisano mniej, niż o *Descriptio* – por. M. Šufflay, *Pseudo-brocardus. Rehabilitacija važnog izvora za poviest Balkana u prvoj polovini XIV vijeka*, Vjesnik Zemaljskog Arkiva, XIII, 1911, s. 142-150 (przedruk w przekładzie macedońskim: Spomenici za srednovekovnata i ponovnata istorija na Makedonija, II, 1977, s. 597-599); J. Belčovski, *Gijom Adam*, Upatstvo za putovanjeto vo Svetata Zemja, 1332 god, tamże, s. 601-620. Por. też świeżo M. Dąbrowska, *Łacinniczki nad Bosforem*, Łódź 1996, s. 33-34 – nb. autorka poważnie wzmiankuje o przypisywaniu autorstwa *Directorium* mnichowi Brocardowi de Monte Sion, który to pogląd jest przebrzmiały od ukazania się rozprawki C. Kohlera, *Quel est l'auteur du „Directorium et passagium faciendum”?*, Revue de l'Orient latin, XII, 1911, s. 104-111 opartej na materiałach z Archiwum Watykańskiego. Wynika z nich też, że Wilhelm Adam pozostając do śmierci arcybiskupem Antibari opuścił swoją diecezję w 1329 r. i odtąd przebywał stale w Avignon lub Narbonne.

¹⁶ C. Kohler, *Quel est l'auteur...*, s. 104-111.

¹⁷ Tę opinię jako pierwszy sformułował O. Górka, *Descriptio*, s. XXIX i n., a za nim powtarzają kolejni badacze, rozbudowując argumentację – w polskiej literaturze o tych wydarzeniach świeżo pisze M. Dąbrowska, *Łacinniczki*, s. 24 i n.

to nie wydaje się nam jednak do końca uzasadnione. Np. Ruś wtedy nie nadawała się zupełnie do roli sojusznika – także Ruś halicka. Następnie *Descriptio* jest niewątpliwie przepełnione niechęcią do wszystkich schizmatyków. Tymczasem w składzie koalicji antybizantyjskiej, która ostatecznie w 1308 r. staraniem Karola de Valois stanęła, znalazł się poza papieżem, Andegawenami neapolitańskimi, Wenecją i Kompanią Katalońską, także władca prawosławny, Urosz II Milutin, król Serbii. Dlatego sądzimy, że znacznie lepiej do treści *Descriptio* przystaje opinia określająca je jako sprawozdanie z podróży misyjnej po krajach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Nie ma w nim przecież prawie wcale danych o potencjale militarnym. Natomiast przedstawiony jest wielce skomplikowany obraz stosunków politycznych, etnicznych, gospodarczych i wyznaniowych – dzieło człowieka bystrego, ale obciążonego ostrym sprzeciwem wobec prawosławia. Było však rzeczą przyjetą w kręgach mendenkanckich i kaznodziejskich spisywanie takich sprawozdań. Wątpliwe zatem, czy *Descriptio* mogło przydać się na coś Karolowi de Valois, motywacją działania którego w istocie – podobnie jak przed laty dla Karola d'Anjou – było dążenie do uzyskania dla siebie oraz swoich potomków odrębnego regnum, na które we Francji jako młodszy brat królewski nie mógł liczyć. Nie mógł przewidzieć wszak tego, iż w ciągu kilkunastu lat trzej synowie króla Filipa IV Pięknego kolejno umrą i on zasiądzie na tronie francuskim. W 1308 r. nadzieje powodzenia planów podsycaty zapewne u Karola sukcesy andegawerskie, dawniejszy neapolitańsko-sycylijski i zupełnie świeży na Węgrzech. Zwłaszcza zaś ten ostatni, wynikający z mocy prawa dziedziczenia po kądzieli tronu po Arpadach, Karol de Valois liczył na to samo. Jego żoną była Katarzyna de Courtenay, po ojcu Filipie i dziadku Baldwinie II, ostatnim łacińskim cesarzu Konstantynopola, pretendentka do tego tronu. Chodziło więc nie tylko o zdobycie regnum. Wejście w jego posiadanie miało być też legalne. To dążenie do legalizmu jest nową jakością. Ono też tylko tłumaczy rezygnację przez Karola de Valois z planów zdobycia Konstantynopola po śmierci Katarzyny i przekazanie praw z ręki córki krewniakowi z linii neapolitańskiej, Filipowi z Tarentu.

Teraz przechodzimy do rozbioru krytycznego informacji *Descriptio* na temat Albanii oraz jej mieszkańców. Podstawą rozbioru jest tekst łaciński wydania O. Górki¹⁸. Zamieszczony tu przekład polski naszego autorstwa¹⁹, ma tylko ułatwić czytelnikom orientację w kontekście.

Dalej opowiemy o Albanii, która od strony południowej jest bezpośrednio złączona z Grecją i położona między Raszką a ziemią despotesa. ¹⁸Zaiste Albania jest krajem szerokim i wielkim. Ma mieszkańców bardzo wojowniczych, dlatego iż są najlepszymi łucznikami i kopijnikami. ¹⁹Cały kraj nawadniają cztery wielkie rzeki: Arsen, Mati, Shkumbi i Apsos. ²⁰Ziemia obfituje w mięso, ser i mleko; chleba i wina nie daje wiele, chociaż wystarczająco mają tego moiżni. ²¹Miast, twierdz, umoc-

¹⁸ O. Górka, *Descriptio*, s. 25-29.

¹⁹ Autor serdecznie dziękuje dr Alinie Brzostkowskiej za weryfikację gładkości tego przekładu. Umieszczony w nim wielokrotnie znak β zawsze sygnalizuje tylko początek kolejnej frazy rozpatrywanej w rozbiornie.

nień i wsi nie mają, lecz mieszkają w szalasach i zawsze przemieszczają się z miejsca na miejsce drużynami i rodami. ¹⁵Mają wszelako jedno miasto, które nazywa się Dürres i należy do Latynów. ¹⁶Z niego otrzymują Albańczycy płótno i [zaspokajają] inne konieczne potrzeby. ¹⁷Część tego królestwa z miastem Dürres teraz trzyma książę tarencki, syn króla Sycylii, i to z wolnej woli [ich] miejscowych panów, którzy sami z powodu naturalnej miłości, którą mają do Francuzów, z [własnej] chęci i swobodnie przyjęli go za pana. ¹⁸Z Apulii i z miasta Brindisi można w jedną noc przepłynąć się do Dürres, a z Dürres przez Albanię można iść dalej do Grecji i Konstantynopola, bardzo łatwo i dobrze, bez trudności na drogach i niebezpieczeństwa [grożącego] od wód. A tę drogę zrobili dawni cesarze rzymscy (jak Juliusz Cezar, Oktawian August i inni cesarze) bo nazbyt ciężko jest prowadzić liczne wojsko tak długi czas morzem i tak daleką drogą. ¹⁹Wymienione królestwo Albanii teraz nie ma żadnego króla, lecz ziemię podzielili między siebie [miejscowi] książęta, którzy sami rządzą i nikomu nie podlegają. ²⁰Prowincja ta nazywana jest Albanią, dlatego że tamtejsi ludzie rodzą się z białymi włosami. Psy są w niej ogromnej wielkości i takiej dzikości, że zabijają lwy i dlatego Pliniusz opowiada, iż Albańczycy dostarczyli Aleksandrowi Wielkiemu, jednego [takiego] psa, który pokonał na arenie lwa, słonia i byka. Oczy mają bezbarwne, a w źrenicy niebieskie do tego stopnia, iż nocą widzą lepiej niż w dzień (i dlatego są wielkimi złodziejami, a nocą grasują tak jak i w dzień). ²¹Dwie są wszelako niezmiennie Albanie, jedna w Azji, która jest koło Indii i o niej tu nie mówimy, inna [jest] w Europie i [wedle prawa] należy do cesarstwa konstantynopolskiego. O niej tu mówimy. ²²Zawiera ona w sobie dwie prowincje, mianowicie Klisurę i Tomor. ²³Poza tymi dwiema prowincjami [Albania] ma obok siebie inne prowincje, takie jak Kumania, Stophanat, Polat i Debra, ²⁴które to prowincje są trybutarnymi tychże Albańczyków, a [ich mieszkańcy] są niby sługi, które zajmują się rolnictwem, uprawiają swoje winnice oraz wykonują potrzebne prace w swoich domach. ²⁵Mieszkańcy owych prowincji nie przenoszą się z miejsca na miejsce jak wymienieni Albańczycy, lecz mają stałe wsie i miasta. ²⁶Nie są oni ani czystymi katolikami, ani czystymi schizmatykami. Jeśli jednak będzie [ktoś], kto im Słowo Boże wyłoży staną się czystymi katolikami, gdyż z natury szanują Latynów, co powiedziano. Mają bowiem wymienieni Albańczycy język odmienny niż Latynowie, Grecy i Słowianie, stąd w żadnej sprawie nie porozumiewają się z innymi narodami. I to niech wystarczy o Albanii.

Consequenter... terram despoti. – *Descriptio* dokładnie określa w ten sposób polityczne położenie Albanii, które dla anonima było najważniejsze. Sąsiedztwo jej na południowym wschodzie z Grecją rozumieć można tylko jako graniczenie z odrodzonym w 1261 r. cesarstwem bizantyjskim. Jeszcze bardziej na południu znajdował się despotat Epiru. Natomiast na północnym wschodzie, poprzez Macedonię, znajdującą się od drugiej połowy XIII w. w rękach Nemanjiciów (pograniczna Debra trafiła w nie w 1284 r.) sąsiadowała Albania z Serbią, która w piśmiennictwie łacińskim często funkcjonowała pod mianem Raszki²⁰.

Est enim... lancearii. – Fama o wojowniczości Albańczyków nie była zapewne przesadzona. We wspomnianym *Directorium* z 1332 r. podana jest liczba 15 tysięcy wystawianego przez nich wyborowego wojska. Zaznaczono tam ponadto przekonanie, iż tylko niewielka pomoc francuska wystarczyłaby w związku z tym do pokonania i podboju Serbii. Ta fama przetrwała do czasów tureckich, a ugruntowały ją jeszcze zmagania Skanderbega²¹.

²⁰ *Directorium*, ed. C. Kohler, s. 482; M. Dinić, *O nazivima srednjeevropske srpske države*, w: *tegož, Srpske zemlje u srednjem veku*, Beograd 1978, s. 33-43; J. Leśny, *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemanjiców*, Wrocław 1989, szczególnie s. 70.

²¹ M. Šufflay, *Pseudobrocardus*, s. 599. Por. też J. Hauziński-J. Leśny, *Historia*, s. 106 i n.

Quatuor... Epasa. – Wymienione tu rzeki wyznaczają w zasadzie obszar etnogenezy Albańczyków. Nie są one jednak wyliczone w kolejności hydrograficznej, choć wszystkie uchodzą do Adriatyku. Idąc od południa jako pierwsza powinna więc figurować Epasa, antyczny Hapsus, dzisiaj Semani/Osumi. Po niej następują: Scumpino, antyczny Genusus, dzisiaj Shkumbini, dalej Ersenta, antyczny Ardaxanos, dzisiaj Erzeni oraz Mathia, antyczny Mathis, dzisiaj Mati²².

Terra... nobiles; – Jest to pierwsza wiadomość charakteryzująca gospodarkę Albańczyków. Nie ma ona żadnego odniesienia we wcześniejszych źródłach ani w *Directorium*. Wynika z niej, iż podstawowym zajęciem Albańczyków była hodowla, której produktami są ser, mleko i mięso. Zakres tej hodowli potwierdza XIV-wieczny autor bizantyjski Jan Kantakuzen. Według niego w 1337 lub 1338 r. cesarz Andronik III Paleolog pustosząc rejon Beratu, wziął na Albańczykach w łupie 300 tysięcy wołów, 1200 tysięcy owiec i 5 tysięcy koni. Istotny jest tu także rodzaj wymienionych zwierząt. Do hodowli górskiej nadawały się bowiem jedynie owce. Woły i konie wymagały łagodniejszych warunków. Wynika z tego, że w XIV w. Albańczycy wykorzystywali już także tereny niżej położone²³.

Civitates... ad locum. – Również po raz pierwszy poświadcza *Descriptio* koczowniczy tryb życia Albańczyków. Wydaje się, że nie były to transhumancje, przy których istnieją stałe siedziby na porę zimową. Na to wskazuje świadectwo tegoż Jana Kantakuzena o zimowaniu w górach Albańczyków żyjących w Tesalii²⁴.

per turmas et cognationes suas. – Ta wiadomość zdaje się przeczyć naszej interpretacji poprzedniej frazy *Descriptio*. Pojęcie drużyny kojarzy się bowiem z transhumancjami oraz tzw. katunem, tj. wspólnotą kilkudziesięciu rodzin zajmujących się pasterstwem transhumancyjnym. Katun pojawił się na Bałkanach w XIV w. wśród pokrewnych Albańczykom pod względem gospodarki i trybu życia Wołochów. Tak więc być może inskryminowany przekaz *Descriptio* poświadcza w tym miejscu istnienie u Albańczyków katunu, a także występowanie dawnego koczowania całymi rodzinami²⁵.

Habent... latinorum. – Anonim odzwierciedla tu dobrze znaną historiografię sytuację w miastach dalmatyńskich, gdzie mimo trwającej od dawna infiltracji słowiańskiej oraz rozpoczętej w drugiej połowie XIII w. infiltracji albańskiej, nadal dominowali w nich potomkowie rzymskich kolonistów i zromanizowanej ludności miejscowej, tzw. Latini lub Romanie. Potwierdza to też *Directorium*²⁶.

²² Tabula imperii Romani. K – 34, Ljubljana 1976, s. 17, 55, 61 i 84.

²³ Vizantijski izvori, t. VI, s. 329; A. Ducellier, *La façade*, s. 349; I. Božić, *Albanija*, s. 42-43; J. Hauziński-J. Leśny, *Historia*, s. 83 – w obu ostatnich pracach bezzasadnie o milion powiększona liczba zdobytych przez Andronika III owiec.

²⁴ Vizantijski izvori, t. VI, s. 341; *Grčki izvori za bałgarskata istorija*, t. X, Sofija 1980, s. 275; A. Ducellier, *La façade*, s. 349; B. Ferjančić, *Albanci*, s. 296-297 – por. też H. Jäger, *Transhumance*, *Lexikon des Mittelalters*, t. VIII, kol. 942-943.

²⁵ I. Božić, *Albanija*, s. 42 i n., 103 i n.; J. Hauziński-J. Leśny, *Historia*, s. 83 i n. – por. też analogie wołoskie, W. Swoboda, Wołosi, *Słownik starożytności słowiańskich*, t. VI, szczególnie s. 379-380.

²⁶ *Directorium*, ed. C. Kohler, s. 483-484; W. Swoboda, *Romanie*, *Słownik starożytności słowiańskich*, t. IV, s. 538-540; J. Hauziński - J. Leśny, *Historia*, s. 87.

Ab ea... necessaria. – Ten przekaz poświadcza ważną rolę Dürres w handlu między Albańczykami a Romanami. W ogóle bowiem od trzęsienia ziemi w 1270 r. znaczenie tego miasta jako emporium handlowego stopniowo upadało²⁷.

Partem... receperunt. – Dürres od 1304 r. powrócił we władanie Andegawenów. Posiadał go rzeczywiście Filip, książę Tarentu, syn Karola II d'Anjou. Ten ostatni był jednak tylko królem Neapolu, gdyż Sycylię Andegawenowie utracili w 1282 r. w rezultacie tzw. Nieszporów Sycylijskich. Ponieważ w 1302 r. na mocy układu z Cartabellota uznali oni Fryderyka III Aragońskiego królem Sycylii oraz ożenili go z Eleonorą, siostrą Filipa, tytułatura jego ojca jest tutaj anachronizmem. Szóstego września tegoż roku możni albańscy otrzymali w Dürres od Filipa potwierdzenie swoich praw i przywilejów, które podpisał także, zapewne jako jego suzeren Karol II. W *Descriptio* chyba pomyłono ten akt z obwołaniem Karola I d'Anjou przez możnych albańskich w 1271 r. królem Albanii. Notabene Filip z Tarentu także w *Directorium* występuje jako pan Dürres, choć po nim, zmarłym w końcu 1331 r., władał tam już wtedy jego młodszy brat Jan Gravina, założyciel w Dürres sekundogenitury Andegawenów neapolitańskich²⁸.

De Apulia... longam viam. – Przedstawiony tu szlak komunikacyjny to tzw. Via Egnatia, jedna z dwóch najważniejszych dróg wojennych cesarstwa rzymskiego na Bałkanach. Zaczęto ją budować w czasach Augusta. W IV w. łączyła Konstantynopol z wybrzeżem Adriatyku, gdzie jej punktem docelowym wtedy była Apollonia. We wczesnym średniowieczu natomiast Via Egnatia kończyła się w Vlorze i Dürres. Zawsze jej przedłużeniem przez Adriatyk była rozpoczynająca się w apulijskim porcie Brindisi Via Appia biegnąca do Rzymu. Sama Via Egnatia liczyła około 1117 km i podróż nią trwała średnio 27 dni²⁹.

Die tum... ipsi nulli sunt. – Ta informacja, spreczna z wcześniejszą o rządach Filipa z Tarentu, w istocie jest bliższa rzeczywistości. Władza Filipa ograniczała się bowiem do Dürres i jego okolic. Północna Albania z Debrą znajdowała się w posiadaniu Serbii. Na pozostałych ziemiach albańskich możni byli faktycznie niezawisli i ustawicznie zabiegano o nich³⁰.

Dicitur... de die. – Cały ten fragment nie ma żadnego znaczenia źródłowego. Dane anonim zapożyczył zgodnie z opinią O. Górki z późnośredniowiecznych kompendiów. Natomiast faktem jest, iż we wspomnianym wyżej dokumencie Filipa Ta-

²⁷ A. Duccellier, *Dyrr(h)achium*, Lexikon des Mittelalters, t. III, kol. 1497-1499; J. Hauziński - J. Leśny, *Historia*, s. 86-87.

²⁸ *Acta et diplomata res Albaniae...*, wyd. L. Thallóczy i in., t. I, Wien 1913, s. 76-77, 155, 165-166; *Directorium*, ed. C. Kohler, s. 415; I. Božić, *Albanija*, s. 28, 32-34; P. Sousta1, *Nicopolis*, s. 65, 69 oraz J. Hauziński - J. Leśny, *Historia*, s. 81 (tu błąd, gdyż wystawcą dokumentu z 1304 r. był Filip z Tarentu).

²⁹ Por. o tym szlaku prawie dosłowny tekst w *Directorium*, ed. C. Kohler, s. 415 – podsumowanie danych o VE: W. Swoboda, *Słownik starożytności słowiańskich*, t. VI, s. 404-405.

³⁰ I. Božić, *Albanija*, s. 34-35; J. Hauziński - J. Leśny, *Historia*, s. 82.

renckiego z 1304 r. wymienione jest albańskie plemię Albosów, którego nazwa mogła być inspiracją do wątku *Descriptio* o ludziach z białymi włosami³¹.

Duas... loquimur hic. – Starożytna Albania nie była położona koło Indii, jak chce tego anonim, lecz znajdowała się na Kaukazie, także wedle ówczesnych poglądów należącym do Azji. Obejmowała tereny nad Morzem Kaspijskim. Co się tyczy przynależności Albanii bałkańskiej de iure do cesarstwa konstantynopolskiego, to sądzimy, iż anonim wyraził w ten sposób pretensje do całości dziedzictwa Łacinników na Bałkanach³².

Et duas... tumurist. – Obie krainy raczej niż prowincje, w czym idziemy za G. Stadtmüllerem, występują po raz pierwszy. Za znamienity w tym kontekście uznajemy brak wzmianki w całym *Descriptio* o Albanonie. Pierwsza z nich Clisara, czyli Clisura leżała nad rzeką Vjosa, w rejonie gdzie znajduje się jednoimienne miasto. Krainą tą już jako prowincję w 1319 r. władał Mentulos Musakios, comes Clisania. Z kolei Tumurist można utożsamiać tylko z krainą w widłach rzek Semani i Devolli, w której znajduje się pasmo górskie Tomorr. Trzeba dodać, że obie te krainy znajdowały się poza obszarem etnicznego Albanonu. Ich wyróżnienie w *Descriptio* jako jakby „prawdziwie albańskich” stanowi zagadkę³³.

Preter... debre. – Status wymienionych tu czterech pozostałych krain również nie jest jasny. Według anonima leżą one obok Albanii, a ich ludność jest podległa Albańczykom. Podejrzewać można, iż są to osiadli rolnicy, najprawdopodobniej Słowianie. Od nich to właśnie uzyskują zapewne albańscy możni chleb i wino, których wedle jednego z wcześniejszych przekazów *Descriptio* mają w dostatecznej ilości. Pierwsza z tych krain – Cumania, wbrew twierdzeniu O. Górki utożsamiającego ją z Kumanowem w Macedonii, to najprawdopodobniej Chunavia. Usytuowanie jej jest sporne. Wydaje się, że kontrowersję likwiduje świadectwo bizantyjskiego pisarza z XIII w. Georgiosa Akropolity. Według niego kraina ta leżała przed górami Mali me Gropa między górnymi biegami rzek Erzeni i Mati, na szlaku prowadzącym z Dürres, przez dzis. Debar i Kičevo do Prilepu. Z kolei Stophanatum to niewątpliwie Stephaniaka. Tę krainę jedni lokalizują nad dolnym biegiem rzeki Mati, inni nad dolną Semani, a jeszcze inni w okolicach dzis. Peshkopii nad Czarnym Drinem. Polat to serbski Pilot, według *Directorium* podzielony na Górny i Dolny, jak przyjmuje się rzeką Drinem. Ostatnią krainą jest Debra, serbski Debar, położona na prawym brzegu Drinu Czarnego, na pograniczu albańsko-macedońskim. Wiadomo że ta ostatnia kraina od 1284 r. należała do Serbii. W tym kontekście wymienienie jej wśród krain trybutarnych wobec Albańczyków jest następną zagadką. Wszystkie cztery wyliczone tu krainy stanowiły ponadto w różnych czasach od IX/X po XII w. terytoria sufraganii prawosławnej metropolii w Dürres i takiegoż arcybiskupstwa

³¹ *Acta*, t. I, s. 165; J. Hauziński - J. Leśny, *Historia*, s. 69.

³² *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*, Serie B, t. II, s. 125-129.

³³ *Acta*, t. I, s. 194-195; G. Stadtmüller, *Forschungen*, s. 160; I. Božić, *Albanija*, s. 48; V. Popović, *Albanija*, s. 246-247; J. Hauziński - J. Leśny, *Historia*, s. 64, 76, 80.

autokefalicznego w Ochrydzie. Być może nie jest to przypadek i dlatego warto to podkreślić³⁴.

Que... et opida. – Ten przekaz uważamy za uzasadnienie wyrażonej wyżej opinii, iż osiadli rolnicy byli Słowianami, którzy w dolinach uprawiali zboża i winorośl oraz produkowali wino. Nieprawdopodobne bowiem jest w tym czasie masowe przechodzenie ludności albańskiej na osiadły tryb życia i wiązanie się z rolnictwem. Podobnie wątpliwa jest obecność rolników romańskich poza murami miast. Podkreśla to zresztą *Directorium*. Z kolei jest faktem, że na większej części terytorium dzisiejszej Albanii niemal po czasu nowożytny miał zdecydowaną przewagę demograficzną żywioł słowiański³⁵.

Hec sunt... ut dictum est; – Odczytujemy tę informację jako świadectwo indyferentyzmu religijnego lub nawet niedochrystianizowania Albańczyków. Obraz ten kłóci się z trochę tylko późniejszym świadectwem *Directorium* opisującym prześladowania i represje, jakie spotykają Albańczyków jako wiernych wyznawców katolicyzmu ze strony prawosławnych Serbów. Wydaje się, że nie ma to nic wspólnego z faktycznie skomplikowaną organizacyjnie sytuacją obu kościołów, tj. katolickiego i prawosławnego na tym terenie³⁶.

Habent... nationibus. – Z tego przekazu wynika hermetyczność językowa społeczności albańskiej. Słabo koresponduje to z danymi *Directorium*, według którego Albańczycy mają piśmiennictwo we własnym języku. Z innych danych natomiast wynika, że w komunikacji zewnętrznej możni albańscy posługiwali się greką, łaciną i językiem serbskim³⁷.

"DESCRIPTIO EUROPÆ ORIENTALIS" AGAINST THE BACKGROUND OF OTHER MEDIEVAL DOCUMENTS ABOUTS ALBANIANS

Summary

The author presents "Descriptio Europæ Orientalis" and its genesis. He is convinced that the document was written before mid-1308 in the context of missionary reports of preaching orders. According to the author, contrary to the predominant opinions, its relation to the plans of Charles

³⁴ *Notitiæ episcopatum ecclesie Constantinopolitane*, ed. J. Darrouzès, Paris 1981, s. 113-114, 286, 305, 330, 364, 372; *Grčki izvori za balgarska istorija*, t. VIII, Sofija 1971, s. 198-199; *Directorium*, ed. C. Kohler, s. 482 – por. też G. Škrivanić, *Oblast srednjovekovnog Pilota u XIV veku*, Istoriski časopis, VII, 1957, s. 223-230; G. Stadtmüller, *Forschungen*, s. 134-135, 171-172; S. Ćirković, *Debar*, Lexikon des Mittelalters, t. III, kol. 611; J. Hauziński - J. Leśny, *Historia*, s. 61, 65, 68 (tu na mapce Stephaniaka inaczej niż w tekście, mianowicie nad dolną Semani).

³⁵ *Directorium*, ed. C. Kohler, s. 483-484. O Słowianach w Albanii por. G. Stadtmüller, *Forschungen*, s. 135 i n.; A. M. Seliščev, *Slavjanskoe naselenie v Albanii*, Wiesbaden 1981, passim; V. Popović, *Albanija*, s. 228 i n.

³⁶ *Directorium*, ed. C. Kohler, s. 484-485; G. Stadtmüller, *Forschungen*, s. 133-135; J. Hauziński - J. Leśny, *Historia*, s. 88.

³⁷ *Directorium*, ed. C. Kohler, s. 484; I. Božić, *Albanija*, s. 110 i n.

de Valois, the younger brother of the King of France, Philip IV the Fair, to restore the Latin Empire in Constantinople, is loose. The main focus of the article are the data about Albania and the Albanians included in "Description ...", since it is the first account of this ethnos in the Middle Ages. It clearly follows from this document that already in the beginning of the 14th century the Albanians predominantly led a nomadic or, to a lesser degree, pastoral life. Their neighbors were some farming peoples whom, however, "Descriptio" distinguishes from the Albanians. The author evaluates highly both the value and reliability of the data. Their frame of reference are other Byzantine and Latin sources, in particular the historical work of John Cantacuzen (ca. 1300-1383) and the so-called Pseudobrocardus, or the treaty "Directorium et passagium faciendum ... ad Terram Sanctum" attributed to William Adam, a Dominican and a metropolitan (1325-1341) of Antihari in Montenegro.